

MÜTAREKE DÖNEMİNDE İTTİHATÇILIK: İZMİR'DE TECEDDÜT FIRKASI (11 KASIM 1918-5 MAYIS 1919)

Bahar ARSLAN*

Öz

Mondros Mütarekenamesi Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasal çalkantıların had safhaya çıktığı bir döneme karşılık gelir. Mütareke imzalandıktan sonra İttihat ve Terakki Fırkası kendisini fesh etmiş ve İttihat ve Terakki'nin merkez yöneticileri yurt dışına kaçmışlardır. İttihat ve Terakki'nin son kongresinde kurulan Teceddüt Fırkası ise ülke genelinde İttihatçı karşıtlığının ana çekim noktası olmuştur. Teceddüt Fırkası mütarekenin çok özel koşulları içerisinde kurulmuş bir siyasal örgüt olarak Türk siyasal yaşamında ayrıcalıklı yerini bugüne kadar korumuştur. Fırkanın yaklaşık yedi ay süren siyasal ömrü bir imparatorluğun dağılıp yerine yeni bir ulus devletin kuruluş sancularıyla geçmiştir. Teceddüt bu süreçte Milli Mücadele'nin hazırlık aşamasına ciddi katkılar koyan ve İttihatçı kimliği üzerinden sürekli eleştirilen bir siyasal örgüt olarak dikkat çeker. Bu fırkanın Anadolu'da örgütlendiği en önemli yerlerden biri ise İzmir olmuştur. İzmir'de İttihat ve Terakki'nin yöneticileri aynı zamanda Teceddüt Fırkası'nın da yöneticileri olarak faaliyet göstermişlerdir. Fırkanın İzmir'de şehrin işgaline karşı örgütlenen mukavemeti desteklediği bilinen bir gerçektir. Ayrıca İzmir Müdafaa-yı Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin düzenlediği büyük İzmir Kongresi'nin toplanmasında başta fırka Katib-i mesulü Mahmut Celal (Bayar) Bey olmak üzere İzmir Teceddüt Fırkası yöneticilerinin büyük payı vardır. Bu makalede Teceddüt Fırkası'nın kuruluşu ve İzmir örgütünün faaliyetleri değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Meşrutiyet, İttihatçılık, Teceddüt Fırkası, Mondros Mütarekenamesi, Milli Mücadele.

İTTİHATISM DURING THE ARMISTICE PERIOD: THE RENEWAL PARTY IN IZMIR (11 NOVEMBER 1918-5 MAY 1919)

* Dr., Dokuz Eylül Üni., Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, (bahararslan1923@gmail.com), (Orcid: 0000-0002-4447-5660).

Abstract

Mondros armistice corresponds to a period of political turmoil in the Ottoman Empire. After the armistice was signed the party of Committee of Union and Progress dissolved itself and the central administrators fled abroad. The Renewal Party, founded at the last congress of Union and Progress, has become the main attraction point of the anti-unionist approach throughout the country. The Renewal Party has preserved its privileged place in Turkish political life as a political organization established under the very special conditions of the armistice. The political life of the party, which lasted about seven months, was replaced by the disintegration of an empire and the establishment of a new nation-state. In this process the Renewal draws attention as a political organization that make serious contributions to the preperation phase of the national struggle and is constantly criticized over its unionist identity. The most important place where the party was organized in Anatolia was Izmir. The executives of the party of Union and Progress in Izmir also worked as the managers of the Renewal Party. It has been known as a fact that the party has supported the union organized against the occupation of Izmir. In addition, the administrators of Izmir Renewal Party, especially the clerk Mahmut Celal (Bayar) Bey have a big share in the gathering of the great Izmir congress organized by the Izmir Müdafaa-yı Hukuk-ı Osmaniye Society. In this article the establishment of the Renewal Party and the activities of the Izmir organization will be evaluated.

Keywords: *Constitutionalism, Ittihatism, Renewal Party, Mondros Armistice Corresponds, National Struggle.*

Giriş

Modern Türkiye’de siyasal partilerin oluşum süreci 23 Temmuz 1908 II. Meşrutiyet devrimi ile birlikte başlamıştır.¹ II. Meşrutiyet “adalet, uhuvvet, müsavât” mottosuyla yeni bir devlet ve kamu bürokrasisi ile toplumsal ilişkilerin belirlendiği “yeni hayat” muhayyilesini pratiğe geçirirken haklar ve hürriyetler bağlamında devletten bağımsız ve otonom bir sivil toplum düşüncesini yaratma amacını gütmekteydi. Sosyolojik anlamda cemaatten cemiyetleşmeye geçiş ve bunun doğal bir sonucu olarak siyasetli toplumun oluşturulması II. Meşrutiyet’ten sonra Osmanlı İmparatorluğu’nda hız kazandı. Gerek imparatorluk merkezi İstanbul’da gerekse imparatorluğun Batı’ya açık liman kentlerinde bu bağlamda hızlı bir dönüşüm yaşandı. Matbuat âlemindeki gazete ve dergilerden, amele-işçi sendikalarına, değişik iş kollarında düzenlenen grevlere, sokak eylemliklerine ve mitinglere varıncaya kadar sivil toplumun hemen her alanına nüfuz edebilen bir efkâr-ı umumiye algısı mevcuttu. Siyasal düzlemde cemiyetten fırkalaşmaya geçiş bu süreçte oldu. İttihat ve Terakki

1 II. Meşrutiyet döneminde kurulan farklı siyasal partiler için bkz., Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası II. Meşrutiyet Döneminde İttihat ve Terakki’ye Karşı Çıkanlar*, Dergah Yay., İstanbul, 1990; Tark Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, Cilt:I-III, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul, 1989.

Cemiyeti otoriter II. Abdülhamid döneminde illegal-gizli örgütlenmesini II. Meşrutiyet’ten sonra legal alana taşımış, cemiyetin firkalaşması-partileşmesi ise 1908’den 1913’e kadar uzanan bir çizgide gerçekleşmişti. Türkiye’de siyaset alanının en önemli iki olgusu olan iktidar-muhalefet ilişkileri de yine bu dönemde gelişim alanı buldu. Bu bağlamda denilebilir ki, 1908’den 1918’e uzanan süreçte İttihat ve Terakki ile ona karşı oluşmuş farklı muhalefet partileri siyasal yaşamın rengini oluşturdular. Ancak 30 Ekim 1918’de Mondros Mütarekenamesi’nin imzalanması ile imparatorluk yeni bir sürece girmişti. Mütareke, imparatorluğun dağılmasını ve Harb-i Umumi’nin, yani I. Dünya Savaşı’nın Osmanlı dünyası için sonunu getirdiği gibi 1908’den beri süregelen iktidar ilişkilerini ve siyaseti de yeniden belirledi. İttihat ve Terakki mütarekeden hemen sonra son kongresini toplayarak kendisini feshetti. İttihat ve Terakki’nin yerine yine aynı kongrede bir muvazaa fırkası şeklinde tecessüm eden Teceddüt Fırkası yeni bir siyasal oluşum olarak kuruldu.²

30 Ekim 1918 ile 16 Mayıs 1919 arasında geçen yaklaşık yedi aylık süreç Osmanlı İmparatorluğu’nda Mütareke dönemi olarak bilinir. Bu dönemin en bariz özelliği ise imparatorlukta her alanda görülen sosyolojik bir olgu olarak anomi yani toplumsal alt üst oluşların ve siyasal çözülme emarelerinin belirginleşmesidir. Bu karmaşa ortamı içinde başta Osmanlı yöneticileri ve münevverleri olmak üzere asker-sivil bürokrasinin bütün unsurları imparatorluğun bekasına yönelik çözüm arayışlarının doğal müttefikleri olmuşlardı. Ancak bu arayışlar herhangi bir büyük devletin ekonomik ve siyasal desteğine mazhar olunması anlamında manda düşüncesi, düvel-i muazzamanın en hâkim-i mutlak gücü İngiliz muhıblığı taraftarı olmak ya da kısmen bölgesel kurtuluş çarelerine başvurmak gibi birbirinden farklı hal çareleri şeklinde tezahür ediyordu. Mustafa Kemal’in 15-20 Ekim 1927’de özetleyip analiz ederek başladığı Nutuk’tan mülhem olarak söylenilecek olunursa 16 Mayıs 1919’da İstanbul’dan Anadolu topraklarına hareket ederken mevcut genel durum bu çerçevede idi.

Bu noktada biraz mütareke dönemi siyasal ortamından bahsetmek gerekirse anılan süreçte İttihatçılığın muarızı siyasal hareketler ile İttihatçı muhalifliğinin dönemin en bariz siyasal reflekslerinden birisi haline gelmiş olduğunu belirtmek gerekir. Zira İttihatçılar, I. Dünya Savaşı’nın ve imparatorluğun başına gelen bütün felaketlerin tek sorumlusu olarak görülüyorlar ve negatif değerlendirmelerle anılıyorlardı. Artık 1918 Mondros Mütarekesi koşullarında İttihatçılık çok istenilen bir siyasal tavır değildi. İttihat ve Terakki Fırkası Merkez-i Umumi’si başta Ermeni tehciri olmak üzere uluslararası bağlamda kendilerine yönelik suçlamalardan ve içerideki yargılamalardan, divan-ı harplerden kurtulabilmek için mütarekenin hemen ertesinde İstanbul’da bir Alman torpidosuna binerek yurttan uzaklaşmışlardı.

2 Ahmet Mehmetefendioğlu, “İttihat ve Terakki Kongreleri (1908-1918)”, *Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet*, (Yay. Haz. Halil Akkurt, Akif Pamuk), Yeni İnsan Yay., İstanbul, 2008, s.126.

Bu durum İttihatçı muhalifliğini daha da beslemişti. Böylelikle çok değil on yıl önce bütün Osmanlı şehirlerini inleyen “adalet-uhuvvet-müsavat” sözcükleri artık kullanılmaz olmuş, II. Meşrutiyet’in getirdiği o nispi hürriyetçi hava yerini umutsuzluğa ve yeise bırakmıştı. İşte Teceddüt Fırkası 6 Kasım 1918’de bu sosyal ve siyasal koşullar içinde doğdu.³ Bu bağlamda Teceddüt Fırkası mütareke döneminin deyim yerindeyse “üvey evlad” pozisyonunda olan bir siyasal oluşumuydu. Zira İttihatçılığın bir devamı olarak görülüyorlar ve İttihat ve Terakki’nin asıl sorumluları yani merkez yöneticileri yurt dışına kaçtıkları için bütün eleştiri oklarını üzerlerine çekiyorlardı.⁴ Fırka’ya eleştiri sadece İttihatçı muhaliflerinden, Hürriyet ve İtilaf Fırkası yöneticilerinden gelmiyor bizatihi yurttta kalmış eski İttihatçılar da Teceddüt Fırkası’nı eleştiriyorlardı. İstanbul ve taşradaki basın yayın organlarının eline elverişli bir malzeme geçmişti. Zira fırka İttihatçılıkla hemhal olan ya da başka bir ifadeyle söylenecek olunursa İttihatçılığın isim değiştirerek devamından ibaret bir siyasal oluşum şeklinde değerlendirilmekteydi.

Bu durumda hiç kuşkusuz İttihat ve Terakki Fırkası’nın kendisini feshettiği son kongrede alınan kararlar önemli bir rol oynamıştı. Kongrede İttihat ve Terakki Fırkası emval-i metrukesi ve mal varlığı yeni fırkaya tevarüs ettirilmişti. Bu bağlamda denilebilir ki İttihat ve Terakki’nin taşra örgütleri bir tabela değişikliği yaparak Teceddüt Fırkası olarak faaliyetlerine devam etmeye başlamışlardı. O halde İttihat ve Terakki’nin son kongresinde yeni parti için teklif edilen “terakkiperverler”, “hürriyetperverler”, “ıslahat”, “halk” ve “intibah” kelimelerinin yerine⁵ niçin yenileşme ve yenilik anlamında “teceddüt” kelimesi yeğlenmişti? Teceddüt Fırkası mütareke dönemi koşullarında doğmuş özgün ve yeni bir örgütsel yapılanma mıydı yoksa bir muvazaa-danışıklı dönüş partisi miydi? Çok kısa süren siyasal ömrüne rağmen Milli mücadele ile kurduğu organik bağ dolayısıyla modern Türkiye’nin oluşum sürecinde Teceddüt Fırkası’nın rolü neydi? Milli Mücadele’nin en hâkim toplumsal örgütlenmesi olan müdafaa-yı hukuk cemiyetleri Teceddüt Fırkası ile hangi toplumsal ve siyasal saiklerin ekseninde iş birliği içinde olmuşlardı? Taşradaki müdafaa-yı hukuk cemiyetlerinin önemli bir kısmı kapanan İttihat ve Terakki taşra şubelerinde faaliyet gösterdiklerine ve Mütareke Dönemi’nde ortada İttihat ve Terakki Fırkası kalmadığına göre Teceddüt Fırkası’nın müdafaa-yı hukuk cemiyetleriyle örgütsel ve siyasal bağlantısı hangi boyutlardaydı? Dahası fırka Osmanlı taşrasında en iyi örgütlendiği yerlerden birisi olan İzmir’de mütareke dönemi koşullarında nasıl bir rol oynamıştı? Teceddüt Fırkası’nı merkeze alarak ortaya konulan bütün bu sorunların ve onlara yönelik cevapların çeşitlendirilerek

3 İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Cumhuriyet’in Harcı Köktenci Modernitenin Doğuşu*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2010, ss. 371-372.

4 Hasan Kendirci, *Meclis-i Mebusan’dan Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne Kopuş ve Süreklilikler*, Kitap Yayınevi Yay., İstanbul, 2004, s. 60.

5 Bünyamin Kocaoğlu, *Mütareke’de İttihatçılık İttihat ve Terakki Fırkası’nın Dağılımı*, Temel Yay, İstanbul, 2006, s.149.

zenginleştirilebilmesi mümkün iken söz konusu siyasal oluşumu; Tarık Zafer Tunaya'nın kaleme aldığı Türkiye'de Siyasal Partiler adlı devasa eserinden mülhem olarak bir 'devam partisi' şeklinde yorumlama çabaları modern Türk tarih yazıcılığında bugün hala geçerliliğini koruyan bir durumdur. İşte bu makale bu ve bunun gibi genel yargıları tartışmaya açmak ve söz konusu sorular çerçevesinde yeni ve farklı çıkarımlarda bulunmak gibi amaçlarla dönemin özgün koşullarını da göz önünde bulundurarak Teceddüt Fırkası'nı değerlendirmek isteyen mütevazı bir çabanın ürünü olarak kaleme alındı.

İttihat ve Terakki'nin Fesih Kongresi ve Teceddüt Fırkası'nın Doğuşu

Tarihler 30 Ekim 1918'i gösterdiğinde Limni Adası'nın Mondros Limanı'nda demirli Agamemnon zırhlısında imzalaman Mondros Mütarekenamesi bir ateşkes anlaşması olmaktan çok, bir imparatorluğun ölüm fermanıydı. Osmanlı İmparatorluğu adına mütarekenameyi imzalayan Bahriye Nazırı Rauf Bey (Orbay) kısa bir süre sonra imparatorluğun başına gelecek felaketlerden habersiz İstanbul'a memnun dönüyordu. Dört yıl süren I. Dünya Savaşı macerası ve trajedisi böylelikle sonlanıyordu. Mütareke ahkâmı Osmanlı İmparatorluğu topraklarını İtilaf Devletleri'nin işgaline açık bir hale getiriyor, Osmanlı ordusu terhis ediliyor ve Doğu Anadolu'da bir Ermeni ve Kürt devleti kurmaya yönelik emperyalist projeler temellendiriliyordu.

Trablusgarb, Balkan ve I. Dünya Savaşları'nın yarattığı otoriter iktidar modeli olan İttihat ve Terakki merkez yöneticileri, mütarekenin imzalanması ile birlikte fırkayı fesih eylemini uygulama alanına koymaya başladılar. Fırka'nın son kongresi 1 Kasım 1918 günü İstanbul'daki merkez-i umumi binasında toplandı. Bu son kongreye Mondros Mütarekenamesi'nin yarattığı olumsuz ortam içinde partiden kopmalar yoğun olarak yaşandığından yüz yirmi civarında üye katılabiliyordu. Kongrenin reisliğini Talat Paşa yapmış, ancak kongre devam ederken siyasal hayattan çekilmiş ve yerine İsmail Canbolat Bey kongre reisliğini üstlenmişti. Bununla birlikte kongrenin devam ettiği üçüncü gün Talat, Enver ve Cemal Paşalar ülke dışına kaçmışlar ve kongre bir yenilgi, matem ve şaşkınlık havası içinde tasfiye kongresine dönüşmüştü.⁶ Şaşkınlık ve belirsizlik sadece kongreye katılanlara değil, mütarekename sonrası basına da yansımıştı. Akşam, Vakit, Tasvir-i Efkâr, Minber gibi gazetelerde durumun vahametini aktaran yazılar kaleme alınıyor ve bu belirsizlikle ilgili efkâr-ı umumiye oluşturulmaya çalışılıyordu.⁷ Orhan Koloğlu'na göre aslında yaşananlar tam bir teslimiyetti.⁸ Örneğin İzmir'de gazeteler İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası

6 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İttihat ve Terakki Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, Cilt:3, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul, 1989, ss. 552-553.

7 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü I*, Öğretmen Dünyası Yay., Ankara, 1982, ss. 4-9.

8 Orhan Koloğlu, *Aydınlarımızın Bunalım Yılı, Zafer-i Nihaiden Tam Teslimiyete*, Boyut Yay., İstanbul, 2000.

arasında bölünmüşler, özellikle İttihatçılara yönelik olumsuz yayın politikası tüm mütareke dönemi boyunca İzmir basınına rengini veren ana hususlardan birisi olarak dikkat çekmekteydi.⁹ Ancak başta İstanbul basını olmak üzere taşra neşriyatına da devlet sansürünün yeniden ihdas edilmesi halkın özgürce haber alma hakkını engelleyen bir durum ortaya koyuyordu.¹⁰

Bütün bu koşullar genel bir değerlendirmeye tabi tutulduğunda İttihat ve Terakki'nin feshinin gerçekleştiği son kongresinde kuruluş çalışmaları hayata geçirilen Teceddüt Fırkası, Osmanlı-Türk siyasal yaşamı içinde görülen siyasal partilerden farklı bir düzleme oturtulabilir. Zira Teceddüt Fırkası daha doğuşu itibarıyla bir devam partisi olarak görülmüş ve değerlendirilmiştir. Bu devam partisi olgusu sadece Teceddüt Fırkası'nın faaliyet gösterdiği 9 Kasım 1918-5 Mayıs 1919 yaklaşık altı aylık sürede oluşmamış, bundan sonra Türk siyasal tarihi üzerine yapılan neredeyse bütün çalışmalarda da bu özellik söz konusu fırkaya yönelik olarak yinelenmiştir. Hatta bu sadece Teceddüt Fırkası üzerinden değil Milli Mücadele'nin bizatihi kendisi üzerinden de meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Örneğin Erik Jan Zürcher sadece Teceddüt Fırkası'nı değil, Milli Mücadele'nin ve önderi Mustafa Kemal'in de İttihatçı reflekslerle savaşı gerçekleştirdiğini belirterek modern Türk tarih yazımına etkin olan Meşrutiyet İttihatçılığıyla Cumhuriyet milliyetçiliğinin farklı siyasal tutum alışlar olduğu konusundaki tezin sorgulanması gerektiğini ifade eder. Açıkçası Zürcher'in kitap boyunca sürdürmüş olduğu bu tez sorgulanmaya değerdir. Yazarın kendi ifadesiyle *"İttihatçılara karşı yürütülen 1926 temizlik hareketinden ve Mustafa Kemal'in otoritesinin sağlamaştırılmasından sonra İttihatçı ve milliyetçi hareketler arasında farklılıklar iyice vurgulandı; dönem üzerine Türk tarih yazımı, ulusal hareketin otonom, orijinal karakterini veri olarak aldı. İttihatçıların ve milliyetçilerin bütünüyle farklı iki grup olduğu varsayımına dayanan bu görüş; bu dönem üzerine Batılı tarih yazımına da egemendir... Türkiye'de yalnızca Doğan Avcioğlu ile Mete Tunçay'ın eserleri İttihatçıların katkısının öneminin farkında olduklarını göstermektedir. Ben, İttihatçıların yalnızca katkı da bulunan kişiler olmadıklarını, ulusal mücadeleyi -muhtemelen önceden hazırlanmış bir plana göre- örgütlemeye öncülük edenlerin ashında İttihatçılar olduğunu, Mustafa Kemal'in mi İttihatçıları kullandığının, yoksa tersinin mi doğru olduğunun en azından tartışılır olduğunu göstermeyi umuyorum. Mustafa Kemal ile öteki İttihatçılar arasındaki çatışmalar iki rakip hareketin rekabeti değildir, bir iç mücadele niteliğindedir."*¹¹

Zürcher'in Milli Mücadele'yi önceden hazırlanmış bir plana göre İttihatçıların organize ettiği konusundaki görüşleri tashihe muhtaçtır. Öncelikle Milli Mücadeleyi gerçekleştiren en önemli toplumsal yapılanma olan müdafaa-yı hukuk cemiyetleridir ve Mustafa Kemal de Milli Mücadele'yi müdafaa-yı

9 Zeki Arıkan, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918-8 Eylül 1922)*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay., Ankara, 1989, ss. 13-68.

10 Uygur Kocabaşoğlu, Aysun Akan, *Mütareke ve Milli Mücadele Basını Direniş ile Teslimiyetin Sözcüleri ve "Mahşer" in 100 Atlısı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2019, ss. 22-24.

11 Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadele'de İttihatçılık*, İletişim Yay., İstanbul, 2013, s. 111.

hukuk örgütlerinin dayandığı toplumsal taban üzerine inşa etmiştir. Ayrıca cemiyetler İttihat ve Terakki Fırkası'nın Osmanlı taşrasındaki uzantılarından oluşmuştur. Bununla birlikte unutulmamalıdır ki, bütün cemiyetler artık İttihatçılık yapmayacaklarını kongrelerinde dile getirerek yola koyulmuşlardır. Keza Milli Mücadele'nin önder kadrosu Meşrutiyet döneminin birikiminden yetişmiş bir kuşaktır. Bütün bunlar tarihsel koşullar içinde var olan sürekliliğin bir görünümüdür. Ancak bu görünüm bir taraftan da bizleri yanılmaya sevk etmemelidir. Zira Milli Mücadele Meşrutiyet birikiminin üzerine "milli irade", "ulusal egemenlik", "istiklal-i tam" ve "cumhuriyet" olgularını ekleyerek kendi özgünlüğünü ortaya koymuştur. Konuya bu çerçeveden bakıldığında Mustafa Kemal ve Milli Mücadele hareketini İttihatçıların organize ettikleri bir planın parçası olarak aktarmak söz konusu mücadeleyi özgün niteliğinden azade bir çizgiye çekmekle eşdeğerdir. Kaldı ki Milli Mücadele milliyetçiliği Meşrutiyet birikiminin Pan-Türkist ve Turanist eğilimlerinden arınarak Misak-ı Milli ölçeğinde kalan ve yayılcı nitelikleri olmayan teritoryal bir milliyetçiliğin tezahürüdür. Bu noktadan hareketle Teceddüt Fırkası'nın bir devam partisi olduğuna ilişkin büyük ölçekte Tarık Zafer Tunaya'nın *Türkiye'de Siyasal Partiler* adlı çalışmasına dayanılarak üretilen bu ve buna benzer tezlerin modern Türk tarih yazıcılığında eleştirel sorgulamaya açık olduğunu söylemek olasıdır.¹² Teceddüt Fırkası ile ilgili olarak söylenebilecek argümanlardan bir diğeri ise onun Mondros Mütarekesi döneminin özgün koşullarında ortaya çıkan bir arayışın partisi olduğu gerçeğidir. Dağılan imparatorlukta Osmanlı siyasetine yön veren münevverler ve politikacılar Teceddüt Fırkası örneğinde olduğu gibi birçok yeni teşkilatlanma nüveleri ortaya koymuşlardır. Wilson Prensipleri Cemiyeti,

12 Teceddüt Fırkası'nın bir devam partisi niteliğinde olduğuna yönelik ortaya konulan görüşlerle ilgili olarak bkz., Erzin Müezzinoğlu, "Milli Mücadele Döneminde İttihatçılar Üzerine Bir Değerlendirme", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt:5, Sayı:8, 2016, ss. 2913-33; Gültekin Kamil Birlik, *Milli Mücadele'den Cumhurbaşkanlığına Kadar Celal Bayar (1919-1950)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2011, ss. 23-26; Erol Kaya, "İttihat ve Terakki Liderlerinin Yurt Dışına Kaçışları ve Bunun İstanbul Basınındaki Yankıları", *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt:10, Sayı:1, Erzincan, 2008, s.189; Sabri Sürgevil, "İttihat ve Terakki'den Milli Mücadele'ye", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı:2, İzmir, 1992, s. 335; Mustafa Emil Elöve, "II. Meşrutiyet Devrinin Siyasi Hayatına Bir Bakış", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 9, Sayı:1-2, Ankara, 1952, s. 226; Cevat Bakkal, *Teceddüt Fırkası (5 Kasım 1918-5 Mayıs 1919)*, Atatürk İlkeleri İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1988; Cevat Bakkal'ın bu tezi Teceddüt Fırkası ile ilgili olarak Türkiye'de şimdiye kadar yapılmış tek spesifik çalışmadır; Ersin Müezzinoğlu, *Bir İttihatçı Eğitimci Ahmet Şükrü Bey*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kayseri, 2012, ss. 289-291; Murat Turan, "İttihat ve Terakki Fırkası'ndan Halk Fırkası'na Siyasi Örgütlenme Deneyimleri", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl:7, Sayı: XVIII, s. 613; Osman Demirbaş, "Liderlerinin Yurt Dışına Kaçması Üzerine İttihat ve Terakki İçinde Meydana Tepkiler", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Sayı:1, 2013, ss. 131-143; Nermin Zahide Aydın, *İttihat ve Terakki Cemiyeti Üyelerinden İsmail Canbulat (1880-1926)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kahramanmaraş, 2014, ss. 62-67; Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, Kaynak Yay., İstanbul, 1996; Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, Cilt:1, Kültür Yay., İstanbul, 1998.

Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası, Selamet-i Amme Heyeti, Osmanlı Sulh ve Selamet Cemiyeti, Milli Kongre gibi örgütlenmeler bu bağlamda örnek olarak gösterilebilir.¹³

Bütün bunlarla birlikte Teceddüt Fırkası hem İttihatçılığın devamı hem de fiili olarak İttihatçılığın reddiyesine dayalı bir retoriği yaklaşık yedi ay kadar süren kısa siyasi ömrü boyunca sürdürmüştür. Kurucularının büyük bir çoğunluğu siyasal kimlik olarak İttihatçı olsalar da süreç içerisinde Teceddüt Fırkası bu İttihatçı gölgeden kurtulmaya yönelik girişimler içinde bulunmuş ve bunda kısmen de olsa başarılı olabilmıştır. Teceddüt Fırkası'nın kurulduğu dönemde İstanbul'daki İttihatçı yapılanmanın en önemli teşkilatı olan Karakol Cemiyeti ile kurduğu sınırlı ilişkiler de yine bu çerçevede değerlendirilebilir. Zira Karakol Cemiyeti'nin en etkili ismi Kara Kemal Bey'in İttihat ve Terakki'nin kendisini feshetmesini uygun görmediğini ve son kongrede alınan kararlara uymadığını biliyoruz. Hatta kendisine bağlı çalışan İttihat ve Terakki'nin İstanbul il teşkilatını Teceddüt Fırkası'na devretmeyerek bu konuda ne kadar kararlı olduğunu göstermiş olduğu söylenilebilir.¹⁴ Diğer taraftan Teceddüt Fırkası da İttihat ve Terakki eski merkez-i umumi üyelerinin yeni fırkada görev almamalarını kararlaştırarak en başından itibaren bu aidiyeti önemsiz kılacak adımlar atabilmiştir. Hiç kuşkusuz bütün bu tasarruflar zahiri olarak yani görünürde şekillenmiş, gerçekte ise Teceddüt Fırkası'nın üzerindeki İttihatçı gölgesi parti kapanıncaya kadar hissedilir bir biçimde devam etmiştir. Nitekim İttihat ve Terakki'nin fesih kongresinde İsmail Canbolat Bey'in riyasetinde kürsüye gelen konuşmacılar İttihatçılığın devrinin kapandığını ve artık yeni bir siyasal teşkilata geçilmesi gerektiğini şu sözlerle vurgulamışlardı: "*İstibdat devrinin zulüm ve siyasetine nihayet vermek, milleti hürriyete nail eylemek emel-i mukaddesle teşekkül eden İttihat ve Terakki Cemiyeti muhteremesi vazife-i tarihiyesini ifa eylemiştir. Bu cemiyet-i mukadderaden doğan İttihat ve Terakki Fırkası da gerek mecliste ve gerek hükümet işlerinde elinden gelen gayreti göstermiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti bir ihtilal teşkilatı idi. Bu teşkilat, tarihi vazifesini ifa ettikten sonra artık tarihin sine-yi tekrimine gömülmelidir. Bu teşkilat gömüldükten sonra da artık ondan doğan İttihat ve Terakki Fırkası'nın faaliyeti hitama ermiş demektir. Binaenaleyh bu isim de silinmelidir. Her ölünün varisleri olduğu gibi bu ölünün de bir varisi olması tabidir. O da yeni teşkil edeceğimiz Teceddüt Fırkası olacaktır. Cemiyetin bütün emval ve eşyası...*"¹⁵ Teceddüt Fırkası'na devredilecektir.

Bütün bu çekişmelere karşın durum genel olarak tartışıldığında bu aşamada önemle açıklanması gereken bir diğer konu Teceddüt Fırkası'nın

13 Mütareke döneminde kurulan bu cemiyet ve fırkalara ilişkin daha ayrıntılı bilgi için bkz., Tanık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler Mütareke Dönemi*, Cilt:2, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul, 1986.

14 Selma Ilıkan- Faruk Ilıkan, *Ankara İstiklal Mahkemesi, Ankara İstiklal Mahkemesi'nde Cereyan Eden Suikast ve Taklib-i Hükümet Davasına Ait Resmi Zabıtlar*, Simurg Yayınevi Yay., İstanbul, 2005, s.71.

15 Ziya Şakir, *İttihat ve Terakki III. Nasıl Öldü?*, Akıl Fikir Yay., İstanbul, 2018, ss.684-685.

tek bir etkileşimle açıklanamayacak kadar karmaşık bir siyasal oluşum olarak dikkat çekmesidir. Emel Akal’ın da belirttiği gibi Teceddüt Fırkası “... Bir yanıyla İttihat ve Terakki’nin devamı iken diğer yanıyla yeni bir partidir.”¹⁶ Bu yeni partinin II. Meşrutiyet’ten beri süregelen İttihatçı birikimin ve örgütlenmenin bir ürünü olduğu ileri sürülebilir ise de bütünüyle İttihatçı saiklerle hareket eden bir parti olduğu tezine ihtiyatlı yaklaşmak yerinde olur. Zira mütecanis tek bir İttihat ve Terakki olmadığı gibi İttihat ve Terakki merkez-i umumisine karşı gelişen parti içi muhalefet Teceddüt Fırkası özelinde teşkilatlanarak fırkanın politikasını yeni bir düzlemde belirlemişlerdir. Nitekim “... Teceddüt Fırkası İttihat ve Terakki yerine kurulmuştur. Ancak İttihat ve Terakki’nin o güne kadarki politikalarına muhalif olan İttihatçılar parti içi iktidarı ele geçirmişlerdir. İttihat ve Terakki içindeki fraksiyonlar, özellikle iktidar mercilerinden uzakta kalmış olanlar, İttihat ve Terakki’nin günahlarına ortak olmak istememekte ve savaş politikalarını eleştirmektedirler.”¹⁷ Bu eleştirel yaklaşım ve parti içi muhalefet Teceddüt Fırkası’nda tecessüm etmişti. Bu durumu sarih bir şekilde ortaya koyan Ali Fethi (Okyar) Bey’e göre “Teceddüt (yenilik) Fırkası karşı grubun bünyesinden oluştu.”¹⁸

Bu gelişmeler ışığında Dâhiliye Nezaretine 11 Teşrin-i sani (Kasım) 1918’de verilen Teceddüt Fırkası’nın kuruluş dilekçesinde kurucu ve yöneticileri şu isimlerden oluşmaktaydı: “ Reis: Hüseyin Hüsnü Paşa (Ayandan), Reis-i Saniler: İsmail Canbolat Bey (İstanbul meb’usu), M. Şemseddin (Günaltay) Bey. Azalar: Faik Bey (Kaltakkıran) (Edirne meb’usu), Yunus Nadi (Abalıoğlu) (Edirne Meb’usu), Muhittin (Birgen) Bey (Çorum meb’usu), Dr. Tevfik Rüşti (Aras) Bey (Amasya meb’usu), Bahriyar Bey (Trakya Paşaeli Cemiyeti’nden), Fazıl Arif Bey (Amasya meb’usu), Reşit Paşa (Ergani meb’usu), Sabri Bey (Toprak) (Saruhan meb’usu), Rahmi (Aslan) Bey (İzmir meb’usu), Rahmi (Köken) Bey (Sivas meb’usu), Mustafa Fevzi Efendi (Saruhan meb’usu), Ali İhsan Bey (Mardin meb’usu), Ahmet Hamdi Bey (Konya meb’usu), Seyyit Bey (Ayandan), Orfanidi Efendi (İstanbul meb’usu), Dikran Barsamyan Efendi (Sivas meb’usu), Sason Efendi (Bağdat meb’usu). İdare Encümeni üyeleri: İsmail Canbolat, Faik, Sabri, Tevfik Rüşti, Seyyit Beyler. Fırka Kalemî üyeleri: Şemsettin, Yunus Nadi, Mustafa Fevzi Beyler, Orfanidi Efendi. İrşad Encümeni: Seyyit, Muhiddin, Şemseddin, Ali İhsan Beyler, Barsamyan Efendi.¹⁹ Ancak kurucu ve yönetici erkânı bu şekilde belirlenen Teceddüt Fırkası’nda çok geçmeden ilk istifalar da görülmeye başlanmıştır. Bu istifaların nedeni ise İttihat ve Terakki’nin devamı şeklinde örgütlenen bir siyasal yapı olarak görülmesi noktasından hareketle muhaliflerce fırkaya yönelik olarak sergilenen tutum alışlar ve sert tepkilerdir. Nitekim bu koşullar altında 11 Teşrin-i Sani 1918’de eski İttihatçı olarak bir takım siyasal manevralara giriştikleri iddia edilen Yunus Nadi, Muhittin

16 Emel Akal, *Milli Mücadele’nin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, İletişim Yay., İstanbul, 2013, s. 129.

17 Emel Akal, *a.g.e.*, ss.129-130.

18 Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, Tercüman Yay., İstanbul, 1980, s.219.

19 Tark Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, Cilt:2, ss. 92-93.

Birgen ve İsmail Canbolat partiden istifa etmişler ve yerlerine Asım Bey, Ömer Şevki ve Rahmi Beyler getirilmişlerdir. İstifalar bununla da sınırlı kalmamış, Mustafa Fevzi Efendi, Fazıl Arif Bey, Dr. Tevfik Rüşti Bey ve Reşit Paşa ile Sason Efendi'nin de istifaları fırka yönetimince kabul edilmiştir.²⁰ Dahası fırkaya girişler İttihatçı kimliği üzerinden bir sınırlamaya tabi tutulmuştur. Dönemin Zaman Gazetesi'ne göre eski İttihat ve Terakki yöneticilerinin bu parti ile ilişkileri kesilmiş, ancak üyelerinin Teceddüt Fırkası'nın programını kabul ettikleri takdirde partide siyaset yapmalarına izin verilmiştir. Bununla birlikte ülkeyi savaşa sürükleyenler, haklarında mahkeme kararı bulunanlar, suiistimal ve su-i hal içinde olanlar, İttihat ve Terakki'yi şahsi çıkarlarına alet edenlerle ihtikâr işlerine karışanlar partiden uzaklaştırılacaktı.²¹ Teceddüt Fırkası'nın yayın organı olarak İstanbul'da faaliyet gösteren ve 9 Aralık 1918'de ilk sayısı yayınlanan Teceddüt Mecmuası'nda fırkanın kuruluşu ve amacıyla ilgili olarak "İttihat ve Terakki'nin istihalesi üzerine" şekillendiği ve İttihat ve Terakki içinde bulunan pek çok kişinin parti yöneticilerinin tutumlarını tasvip etmediğinden yeni bir parti kuruluşuna mübaşeret edildiği sarıh bir şekilde vurgulanmaktaydı. Buradaki temel vurgu İttihat ve Terakki içerisinde değişim duygusunun öne çıkarılmasıydı. Değişimi sağlayacak oluşum ise Teceddüt Fırkası'ydı.²² Esasen fırkanın ilk kurucuları olan İsmail Canbolat, Galip Bahtiyar, Yunus Nadi gibi kişiler daha savaş yıllarında Enver Paşa'nın pek çok uygulamasına karşı çıkmışlardı.²³ Türkiye'de özellikle II. Meşrutiyet'ten sonra ortaya çıkan tarımda kooperatifleşme olgusunun ideolojik mimarlarından sayılan ve partinin önemli kurucularından birisi olarak bilinen Muhittin (Birgen) Bey'e göre ise yeni fırka radikal bir liberalizmi programında ortaya koymalı, İttihat ve Terakki'den bağımsızlaşarak onun sergilediği anarşi ve kargaşayı parti içinde bertaraf etmeliydi. Bu bağlamda ona göre "Yeni fikirleri kendisine bayrak yapmış radikal bir Türk fırka çıkarmak" esastı.²⁴

Bu gelişmeler ışığında mütareke döneminde tam yüz yetmiş beş maddeyi kapsayacak bir programla Türk siyasal yaşamına adım atmış olan fırkanın²⁵ iç işleyişine bakıldığında liberal ve hürriyetçi hak ve özgürlüklerin büyük ölçüde yansıtılmış olduğu fark edilir. Örneğin programın 7. maddesinde "Her Osmanlı efkârında serbesttir" denilerek düşünce özgürlüğüne atf yapılıyor, 8. maddesinde ise "Herkes mal ve mülkünden emindir. Menafi-i umumiye için lüzumu sabit olmadıkça ve bedeli peşin verilmedikçe devletçe kimsenin tasarrufunda bulunan mülk alınamaz." denilerek liberal hak ve özgürlüklerin en mühimlerinden birisi olan mülkiyet hakkına önemle vurgu yapılıyordu. Keza 9. maddede seyahat

20 Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, Cilt: 2, s.92.

21 *Zaman*, 6 Teşrin-i Sani 1334'den aktaran Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, s. 94; Bünyamin Kocaoğlu, *a.g.e.*, s. 150.

22 *Teceddüt Mecmuası*, İstanbul, 9 Kanun-ı evvel 1334, Nr: 1, ss.1-2.

23 Bünyamin Kocaoğlu, *a.g.e.*, s. 154; Emel Akal, *a.g.e.*, s. 124.

24 Zeki Arıkan, *Tarihimiz ve Cumhuriyet, Muhittin Birgen (1885-1991)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1997, s. 20.

25 *Teceddüt Fırkası Programı*, Dersaadet Ahmediye Matbaacılık Şirketi, İstanbul, 1334.

özgürlüğünün altı çizilirken sürgün cezasının yasaklanması şu cümlelerle ifade ediliyordu: “Osmanlılar serbestçe seyr-ü sefer hakkını haizdirler. Her Osmanlı istediği yerde ikamet eder. Nefy ve tagrip memnudur.” Yine programın 10.maddesine göre örgütlenme özgürlüğü en geniş anlamda ele alınmıştı. Bu bağlamda programda “Osmanlılar kanun-ı mahsusuna tebaiyyet şartıyla cemiyet teşkili hakkını hazidirler. Bunun için müsaade almak mecburiyeti yoktur.” ifadesine yer verilerek sivil toplumun örgütlenmesinin önündeki her türden yasal engellerin kaldırılması kararlaştırılıyordu. Dahası programın 11.maddesinde toplanma özgürlüğü üzerinde duruluyor, 12. maddede ise hiç kimsenin kanunsuz yere cezalandırılmayacağı ve tevkif edilemeyeceği ifade ediliyordu.²⁶ Bütün bunları yanı sıra programın 17. maddesinde “matbuat hiçbir bahane ile kablleltab’ sansüre tabi tutulamaz”, 18. maddesinde “posta ve telgraf muhaberatının mahremiyeti müemmindir”, 19. maddesinde “menafi-i umumiyeye için herkesin hakk-ı şikâyeti vardır” ve 20. maddesinde “ceraim-i siyasiyeden dolayı idam cezası yoktur” gibi temel insan hak ve özgürlüklerine dayanan ilkeler hassasiyetle kabul ediliyordu.²⁷

Ana hatlarını sunmaya çalıştığımız dengede Teceddüt Fırkası’nın başvurduğu kutsal atıf kaynaklarına ve meşruiyet kaynaklarına bakıldığında 1918 koşullarında liberal özgürlükleri temel alan oldukça hürriyetperver bir programla toplumun karşısına çıkmış olduğu söylenilebilir. Bu noktada hemen belirtmek gerekirse partinin yüz yetmiş beş maddeden oluşan programının yanı sıra yetmiş iki maddeden oluşan nizamnamesindeki detaylar ve bu nizamnamenin hazırlanmasında titiz tutum göz önünde bulundurulduğunda²⁸ söz konusu teşkilatın kuruluş çalışmalarının mütareke koşullarından çok önce planlanmış olduğunu ileri sürmek çok cazip görünmektedir. Ancak bu hususun temellendirilerek açıklanmaya muhtaç olduğunu da eklemek yerinde olur.

Teceddüt Fırkası’na yönelik ana parametrelerini sunmaya çalıştığımız bu çelişik algı ortamında bir taraftan fırka yöneticileri ilginç bir şekilde İttihatçılık bağlamında gelen eleştirilere karşı hemen bir oto-kontrol mekanizmasını devreye sokuyor diğer taraftan da bu yeni parti ile ilişkilendirilenler haber tekzip etme yöntemine başvurarak söz konusu teşkilatla herhangi bir ilişkilerinin olmadığını kamuoyu ile paylaşıyorlardı. Örneğin Söz ve Minber gazetelerinde eski Yıldırım Orduları Grup Kumandanı Mustafa Kemal’in de partiye üye olduğu konusunda çıkan haberler üzerine Mustafa Kemal’in bu partiyle ilişkisinin bulunduğu yönündeki haberlerin doğru olmadığını ve bir asker olarak memleket hizmetine devam edeceğini bildirip haberin tekzip edilmesini istemesinin bu tutumla paralellik arz ettiğini söylemek gerekir.²⁹

Daha önce de vurgulandığı üzere Teceddüt Fırkası, İttihat ve Terakki muhalifi bütün kesimlerin tepkisi ile karşılaşmıştır. Özellikle İstanbul ve Osmanlı

26 *Teceddüt Fırkası Programı*, Dersaadet Ahmediye Matbaacılık Şirketi, İstanbul, 1334, ss. 3-4.

27 *Teceddüt Fırkası Programı*, Dersaadet Ahmediye Matbaacılık Şirketi, İstanbul, 1334, ss. 5-6.

28 *Teceddüt Fırkası Nizamnamesi için bkz.*, Tunaya, a.g.e., ss. 114-123.

29 “Tarık Zafer Tunaya, a.g.e., s. 94.

taşrasında İttihatçı karşıtı basının yoğun tepkisine maruz kalan fırkaya karşı Osmanlı yöneticilerinin takındıkları tavırda hemen hemen aynıdır. Nitekim fırkayı ve fırka kulüplerini İttihat ve Terakki'nin bir devamı olarak gören merkezi idare ve Dâhiliye Nezareti pek çok yerde Teceddüt Fırkası'nın faaliyetlerini engellemeye çalışmıştır. Bu doğrultuda fırka kulüplerinin mal varlıklarına bunların asıl kaynağının İttihat ve Terakki olduğu gerekçesiyle Dâhiliye Nezareti tarafından el konulmuştur. Örneğin, Teceddüt Fırkası'nın Bolu Kulübü Kâtip-i Mesulü Mithat Bey'in firkanın mal varlıklarına el konulması üzerine yaptığı şikâyet üzerine Dâhiliye Nezareti'nden verilen yanıtta bakıldığında söz konusu emlak ve emvalin Teceddüt Fırkası'na değil, İttihat ve Terakki Fırkası'na ait olduğunun belirtilmiş olduğu gözlemlenir.³⁰ Keza Eskişehir İttihat ve Terakki Kulübü'nün Teceddüt Fırkası'na nakil olunan eşyası benzer bir şekilde müsadere edilmiştir.³¹

Bu gelişmeler ışığında 5 Mayıs 1919 tarihinde Teceddüt ve Hürriyetperver Avam fırkaları meclis-i idarelerini teşkil eden azanın isim ve hüviyetleri tetkik olunduktan sonra *“kaffesi münfesih İttihat ve Terakki erkan ve aza-yı sabıkasından olmakla beraber bir kısmı da elyevm mütesellimen mevkuf bulunduğu anlaşılmasına mebni mezkur fırkaların kendileri İttihad ve Terakki'den maklub ve eşhası hemen aynı olduğu halde yalnız unvanlarının tebeddülüyle bir şekl-i ... kari ahz edildiği tebeyyün eylediğine gerek dersaadet gerek taşrada bu namda bulunan merkez ve şubatinin hemen fesih ve sedd-i müfessih İttihat ve Terakki emval ve emlak-ı hakkında müttehiz kararın bunlar hakkında dahi tatbik ve icrası ve ilmühaberlerinin iptali ve bundan sonra da böyle İttihat ve Terakki maklubi olmak üzere diğer unvanlarla teşekkül etmek isteyecek cemiyetlere ilmühaber ita olunmaması hususunda Dahiliye Nezareti'ne tebliğ tezekkür kılındı.”* denilerek söz konusu teşekküllerin her ikisi de kapatılmıştır.³²

Bütün bunlarla birlikte Teceddüt Fırkası'nın Milli Mücadele'ye doğru giden süreçte belki de en büyük katkısı müdafaa-yı hukuk cemiyetlerini gerek doğrudan gerekse örtük bir şekilde destekleyerek işgallere karşı milli mukavemetin oluşumunda önemli bir rol oynamış olmasıdır. Mustafa Kemal'in de ifade etmiş olduğu gibi Teceddüt Fırkası'nın *“kısım-ı küllisi”* de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti teşkilatına katılmıştır.³³ Firkanın yedi aylık siyasal ömrü içinde en faal olduğu taşra örgütlenmelerinden birisi ise İzmir olmuştur.

30 T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), DH.ŞFR, No:96/172, 13 Şubat 1335.

31 BOA, DH.ŞFR., No: 615/40, 13 Şubat 1335.

32 BOA, Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.), No: 215/99.

33 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938) Mütareke, Cumhuriyet ve Atatürk*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2003, s. 191. Bu konuda ayrıca bkz., Mutafa Kemal Atatürk, *Söylev ve Demeçler*, Cilt:3, TTK. Yay., Ankara, 1981, s.62.

İzmir'de Teceddüt Fırkası

30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekenamesi imzalandığında Osmanlı İmparatorluğu'nun batıya en açık liman kenti olan İzmir'de de yeis, üzüntü ve belirsizlik hat safhadaydı. Kozmopolit liman kentinde herkes Harb-i Umumi'den sonra ne olacağını merakla bekliyordu. Mütarekenin başlangıcında şehirde özellikle yayımlanan Türkçe basın mütareke ahkâmını olumlu karşılamış; ancak bu iyimserlik Mondros Mütarekenamesi'nin yedinci maddesi uyarınca Anadolu'nun haksız işgallerinin başlamasıyla yerini umutsuzluğa, karamsarlığa ve kaygıya bırakmıştı. Mütarekenin başlangıcında "Dört senedir zavallı vatanımızın üstünde dolaşan ağır ve korkunç harp kasırgası, can ve maldan milyonlarca, milyarlarca tahribat ve hasarat yaptıktan sonra Tanrı'ya çok şükür evvelsi gün öğle üzeri defoldu gitti" ³⁴ şeklinde yorum yapan Köylü Gazetesi'ne paralel olarak Anadolu Gazetesi'nde savaştan daha az zararlı olduğu noktasından hareketle Wilson Prensipleri uyarınca mütareke koşullarının olumlu değerlendirilebileceğini vurgulayan ve artık vatanın inkişafı için el birliğiyle çalışmak gerektiğini ifade eden yazılar yayınlıyordu.³⁵ İttihatçılarla aidiyeti belirgin olan Köylü ve Anadolu gazetelerinin aksine İttihatçı karşıtlığı üzerinden kendisini var eden Müsavat ve İslahat gibi daha çok Hürriyet ve İtilaf Fırkası taraftarı gazeteler ve Hasan Tahsin Receb'in çıkardığı, özünde Hürriyet ve İtilafçı olmamakla birlikte İttihatçı muhalifliği üzerinden bir yayın politikası takip eden Hukuk-ı Beşer gibi gazeteler ise dönemin sosyo-psikolojik ortamı içinde İttihat ve Terakki'yi çağrıştıran ne varsa yoğun bir eleştiri sürecine tabi tutuyorlardı. ³⁶

Genel olarak diyebiliriz ki, şehir Anadolu'da, İttihat ve Terakki'nin en yoğun bir şekilde teşkilatlandığı ve bu anlamda iktidar-muhalefet ilişkilerinin doruk noktasına çıktığı bir siyasal iklim sergiliyordu. Esasen II. Abdülhamid döneminin otoriter yönetimi karşısında II. Meşrutiyet hareketinden çok önceleri bütün muhalif hareketlerin toplandığı bir mecra haline geldiği bilinen şehir, levanten-liman burjuvazisi, komprador yerli tüccar ve Batılı yabancı sermaye teşekküllerinin oluşturduğu ticari hareketlilikle kısmi bir özgürlük havası sunuyordu. Bu nedenle denilebilir ki, II. Abdülhamid'in istibdat rejiminden

34 "Harb Bitti", *Köylü*, 2 Teşrin-i Sani 1334.

35 "Şerait-i Mütareke Karşısında", *Anadolu*, 1 Teşrin-i Sani 1334; "Bundan Sonra", *Anadolu*, 6 Teşrin-i Sani 1334.

36 İzmir'de Türkçe basının 1880'lerden itibaren başlayan geleneği içinde çok sayıda gazete ve dergi şehirde yayımlanmıştır. Efkâr-ı umumiye'yi tenvir etmek amacıyla çıkarılan bu gazeteler şehrin kültürel ortamının zenginleşmesine çok büyük katkı sağlamışlardır. 1918'e gelindiğinde şehirde hatırı sayılır bir basın yayın organı faaliyette bulunuyordu. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz., Efdal Seviçli, *İzmir Basın Tarihi, Gazeteler, Dergiler, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı Yay.*, İzmir, 2019; Zeki Arıkan, *İzmir Basını'ndan Seçmeler*, Cilt: 1-2, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı Yay., İzmir, 2001; *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918- 8 Eylül 1922)*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1989; *Hukuk-ı Beşer*, (Yay. Haz. Oktay Gökdemir), İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı Yay., İzmir, 2011.

görece en az etkilenen şehirlerin başında İzmir geliyordu. Kuşkusuz şehrin münevverleri ile şehre sürgün-kaçak yoluyla gelen muhalifler ilk teşkilatlanma nüvelerini şehrin bu sosyal ve ekonomik ortamı içinde gerçekleştirdiler. İttihat ve Terakki'nin illegal-gizli olarak örgütlendiği 1889'dan 1908'e kadar İzmir ölçeğinde muhalif hareketlerin yönü bu çerçevede gelişti. Şehrin ilk muhalifleri arasında yer alan Halit Ziya Uşaklıgil, Tefvik Nevzad, Bıçakçızade İsmail Hakkı, Tokadizade Şekip, Şair Eşref, Mehmet Şeref, Türkçü Necip, Milaslı Halil (Menteşe), Taşlızade Doktor Ethem, İştirakçi Hüseyin Hilmi, Baha Tefvik, Eczacı Süleyman Ferit (Eczacıbaşı), Mustafa Necati, Mahmud Esad, Vasıf Çınar, Mehmet Refet beylere 1907'de İzmir'e İttihat ve Terakki'yi örgütlemek amacıyla Selanik'ten gelen Doktor Nazım'ın eklenmesiyle kent İttihatçıların Anadolu'daki en önemli merkezlerinden biri oldu. Öyle ki İzmir sadece şehir merkeziyle değil hinterlandıyla da Batı Anadolu Bölgesi'nin muhalif hareketlerini İttihat ve Terakki'ye bağlıyordu. Bu anlamda İzmir'in Manisa, Balıkesir, Afyon, Kütahya, Uşak, Denizli, Aydın ve Muğla illerini de kapsayacak geniş bir muhalif örgütlenme ağının merkezi olduğu söylenilebilir. Bununla birlikte 23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet gerçekleştikten sonra İttihatçıların sivil kanadının en önemli temsilcilerinden Rahmi Bey'in şehre vali olarak atanması ve İttihat Terakki'nin İzmir Katib-i Mesullüğü'ne Küçük Talat (Muşkara) Bey'den sonra Celal Bey'in getirilmesi 1918'e kadar sürecek olan İttihatçı örgütlenmenin kent bazındaki en önemli kilometre taşları oldu. İttihatçıların toplumsal desteği arttırabilmek amacıyla örgütledikleri önemli cemiyetler de yine bu süreçte İzmir'de faaliyet göstermeye başladılar. Nitekim Boykotaj Cemiyeti, İzmir Türk Ocağı, İzmir Müdafaa-yı Milliye Cemiyeti, İzmir Donanma Cemiyeti, Halka Doğru Cemiyeti, İzmir İhtiyat Zabıtları Teavün Cemiyeti ve İzmir Demiryolları İslam Memur-i Teavün Cemiyetleri gibi oluşumlar sivil toplumun siyasete uygun bir şekilde biçimlendiği ve örgütlendiği yapılanmalar olarak öne çıkmaktaydı.³⁷

Gerçekten de I. Dünya Savaşı başlamadan İzmir'i de içine alan Aydın Vilayeti valiliğine Rahmi Bey'in getirilmesi Küçük Talat Bey'den boşalan İzmir

37 İzmir'in bu tarihsel dönemde öne çıkan fikir insanları ve örgütlenme pratiği üzerine genel bilgi için bkz., Halit Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, İstanbul, 1969; Ziya Somar, *Yakın Çağların Fikir ve Edebiyat Tarihimizde İzmir*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı Yay., İzmir, 2001; *Bir Adamın ve Bir Şehrin Tarihi: Tefvik Nevzad İzmir'in İlk Fikir ve Hürriyet Kurbanı*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı Yay., İzmir, 2001; Sabahattin Çağın, *Tokadizade Şekip*, Akademi Kitapevi Yay., İzmir, 1998; Ömer Faruk Huyugüzel, *İzmir Fikir ve Sanat Adamları (1850-1950)*, Kültür Bakanlığı Yay., 2000; Fazıl Gökçek, *İzmirli Gazeteci Yazar Bıçakçızade İsmail Hakkı*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı Yay., İzmir, 2017; Bezmi Nusret Kaygusuz, *Bir Roman Gibi*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı Yay., İzmir, 2001; Sabri Sürgevil, *II. Meşrutiyet Döneminde İzmir*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı Yay., İzmir, 2009; Ahmet Mehmetefendioğlu, *Rahmi Arslan Yaşamı ve İzmir Valiliği*, DEÜ, Atatürk İlkeleri İnkılap Tarihi Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1990; Ahmet Eyicil, *Doktor Nazım İttihat ve Terakki Liderlerinden (1872-1926)*, Ankara, 2004; Engin Berber, *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922 Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı*, Ayraç Yay., Ankara, 1997; Celal Bayar, *Ben De Yazdım*, Cilt: 1-8; Sabah Kitapları Yay., İstanbul, 1997; *İzmir Kent Ansiklopedisi Biyografi*, (Yay. Haz. Melih Tinal, Bahar Arslan), Cilt: 1-2, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı Yay., İzmir, 2018.

İttihat ve Terakki Katib-i Mesullüğü'ne Celal Bey'in getirilmesi ve bu şekilde şehirde varolan siyasal sorunların pratik olarak çözüme kavuşturulması İttihat ve Terakki'yi Ege Bölgesi'nde ayrıcalıklı bir siyasal örgüt konumuna yükseltti. Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nın ağır tahribat ve krizleri içinde geçen yıllarda İzmir ve civarına Balkanlar ve Ege Adaları dâhil olmak üzere gelen yoğun göç dalgası bu dönemde şehrin ve hinterlandının sosyo-ekonomik yapısını dramatik bir şekilde etkilemişti. İttihatçıların uygulama alanına koymuş oldukları özellikle Batı Anadolu Bölgesi'nden Ege Adaları'na yönelik olarak başlatılan Rum tehciri bölgenin sosyo-ekonomik sorunlarını daha da ağırlaştırmıştı.³⁸ Öyle anlaşılıyor ki, Celal Bey'in Bursa'dan İzmir'e İttihat ve Terakki'nin Kâtib-i Mesulü olarak gelmesinde bölgedeki Rumların taşkınlıklarının kontrol edilmesi düşüncesi önemli bir rol oynamıştı. Aslında Ege Bölgesi'ni bu doğrultuda inceleyerek Teşkilat-ı Mahsusa'ya bir rapor sunan Kuşçubaşı Eşref Bey bölgeye ilişkin önemli tespitlerde bulunmuştu. Eşref Bey bu tespitleri sırasında Ege Bölgesi'nin Rum tazyikinden arındırılması gerektiği sonucuna varmıştı. İşte tam bu sırada İzmir Valisi Rami Bey'le İttihat ve Terakki İzmir Katib-i Mesulü Küçük Talat Bey anlaşmazlığa düşmüşler ve Vali Rahmi Bey'in isteği üzerine Küçük Talat Bey bu görevden alınmıştı. Bu gelişmelerin sonucunda İzmir'e kâtib-i mesul olarak Celal Bey atanmıştı.³⁹ Celal Bey bu göreve atandıktan sonra kentte bulunan özellikle Türk Ocağı, Milli Kütüphane, Milli Müdafaa Cemiyeti gibi sivil toplum örgütleri aracılığıyla İzmir'in milli kimliğini öne çıkaracak faaliyetler içinde olmuştu. Bütün bu sorunların aşımında ise İzmir Valisi Rahmi Bey ile İttihat ve Terakki İzmir Katib-i Mesulü Celal Bey arasındaki uyum oldukça etkili olacaktı. İttihatçıların uygulama alanına koydukları milli iktisat, Türk tüccar sınıfı yaratma düşüncesi ile bölgede ağırlıklı olarak bulunan Rum nüfusun tehcir edilerek mütecanis bir millet-i hakime (hakim millet) yaratma tahayyülü ve bu bağlamda atılan adımlar İttihat ve Terakki Kâtib-i Mesulü Celal Bey'in politik karizmasını büyütmişti. Bununla birlikte Vali Rahmi Bey konsolosluklar ve şehirde bulunan levanten ailelerle kurduğu diplomatik ilişkileri olumlu yönde geliştirmekten uzak kalmıyordu.

İttihat ve Terakki'nin İzmir'deki merkezi, Kemeraltı'nda II. Beyler Sokağı'nda bulunuyordu. Celal Bey'in muavinliğini Giritli Raşit Bey, kâtiplik görevini ise Sirozlu İhsan Bey ifa ediyordu. İttihat ve Terakki'nin şehir kulübü ise şimdiki Dumlupınar İlkokulu arkasındaki cadde üzerindediydi. Eski Belediye Reisi Tevfik Paşa, Gureba Hastanesi Başeczacısı Süleyman Ferit Bey, mukavelat muharriri (noter) Ferruh Bey, Ticaret Odası II. Reisi Mustafa (Melki) Bey bu dönemde fırkanın önde gelen simalarındandı.⁴⁰

38 Bu dönemde İzmir ve çevresinden Ege Adaları'na yönelik olarak uygulama alanına konulan Rum tehciri için ayrıntılı bilgi için bkz., Hasan Taner Kerimoğlu, *İttihat-Terakki ve Rumlar (1908-1914)*, Libra Kitapçılık ve Yay., İstanbul, 2009.

39 Turgut Çarıklı, *Babam Hacim Muhittin Çarıklı Bir Kuva-yı Milliye'nin Yaşam Öyküsü*, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2005, s. 24; Gültekin Kamil Birlik, *a.g.t.*, s. 6.

40 Sabri Sürgevil, *a.g.e.*, s.140.

Mütareke imzalandıktan sonra İttihat ve Terakki İzmir Kâtib-i Mesulü Celal Bey ile o sırada Meclis-i Mebusan'da İzmir vekili olarak bulunmakta olan Vali Rahmi Bey'in yolları bir kez daha kesişerek yeni bir hüviyet kazanır. Zira Celal Bey İttihat ve Terakki'nin fesh edilip yerine Teceddüt Fırkası'nın kurulmasıyla yeni fırkanın İzmir Kâtib-i Mesulü olur. İstanbul'da kurulan yeni partinin kurucuları arasında yer alan Vali Rahmi Bey ise bu görevi Malta'ya sürgün edildiği tarihe kadar sürdürür. Yeni fırkanın İzmir teşkilatında Mahmut Celal Bey'den başka eski Foça Müftüsü ve Vilayet Encümeni üyelerinden Sırrı Efendi ile tüccardan Giritli Raşit ve Eczacıbaşı Süleyman Ferit Beyler bulunuyordu. Bu durum bile açıkça göstermekteydi ki, İzmir'deki Teceddüt Fırkası, İttihat ve Terakki'nin örgütsel olarak devamıydı. Nitekim İttihat Terakki'nin Beyler Sokağı'nda bulunan kulüp binası Teceddüt Fırkası'nın İzmir merkezi olmuştu.⁴¹

Öte yandan mütareke dönemi koşullarında İttihatçılığa karşı gelişen pejoratif algı göz önünde bulundurulduğunda Teceddüt Fırkası'nın İzmir'de kurulduğu ilk günden itibaren İttihat ve Terakki karşıtı basının hedefi haline gelmiş olması doğal karşılanmalıdır. Nitekim daha önce de işaretleri sunulmaya çalışıldığı üzere şehirdeki Islahat ve Müsavat gibi Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile bağlantısı olan gazeteler ile Hasan Tahsin Receb'in Hukuk-ı Beşer'i dahi İttihat ve Terakki eleştirisinde sınır tanımıyor ve Teceddüt Fırkası'nı İttihat ve Terakki'nin bir devamı olarak addediyorlardı. Örneğin Müsavat, İttihat ve Terakki'yi farmasonlukla suçluyor ve kesinlikle artık bir İttihatçı paşa, efendi veya bey görmek istemediğini ifade ediyordu. Gazeteye göre İttihatçıların kısm-ı küllisi tasfiye edilmeliydi.⁴² Yine Müsavat'a göre İttihat ve Terakki siyasi pragmatizmin en alasını yapmış ve tutarsızlığı hat boyutlara çıkarmış bir siyasal örgüttü. "Ulemanın yanında din, ordunun yanında kılıç, genlerin yanında askerlik, ihtiyarların yanında muhafazakârlık" gazeteye göre İttihatçıların tutarsız pragmatizmlerinin sonuçlarıydı.⁴³ İttihat ve Terakki'nin vatan için "kara bir tehlike" olduğunu işaret eden Müsavat, savaş yıllarında bütün karaborsa ve ihtikâr işlerinin İttihatçıların eliyle yapıldığını ve kendilerini bir ticaret deryasına attıklarını ifade ederek partinin bütün mal varlığına ve emval-i metrukesine el konulmasını şu cümlelerle dile getirmekteydi: "Salatanat-ı İttihadiyenin vukuu vefatına binaen emval-i menkule ve gayr-i menkulesi beytülmala ait olup hazine-i maliyece müsadere edilmesi iktiza eder. Nasıl ki emval-i mevkufe umumun malıdır. Bu da öyledir. Teceddüt Fırkası varis olamaz. Çünkü o sulbdan olmadığını kendisi de itiraf ediyor. Münderis olan İttihat ve Terakki'nin emvaline hazinenin vaz-ı yed etmesi kanunidir."⁴⁴ Bu dönemde İttihatçı düşmanlığını İzmir basınında en nobran bir şekilde işleyen gazete ise Islahat'tı. Gazete'nin yazarlarından Mahmut Tahirülmevlevi ve sahibi Sabitzade Emin Süreyya Bey tenkit sınırlarının çok ötesinde hakarete varan

41 *Müsavat*, 13 Kanun-ı Sani, 1335; Engin Berber, *a.g.e.*, s. 123; Bünyamin Kocaoğlu, *a.g.e.*, s. 160.

42 "Tasfiye'de Sür'at Lazım", *Müsavat*, 5 Kanun-ı Evvel 1334.

43 "İttihat ve Terakki Nedir?", *Müsavat*, 4 Kanun-ı Sani, 1335.

44 "Geç Kalmış Bir Tedbir-i Saib ve Emval-i Cemiyet", *Müsavat*, 13 Kanun-ı Sani, 1334.

cümlelerle İttihat ve Terakki hakkında olumsuz propaganda yapmaktan geri durmuyordu. Eleştirilerini zaman zaman İttihatçıların yarattığı “Meşrutiyet” kavramı üzerinden sürdüren ve İttihat ve Terakki’yi doğada kendiliğinden biten ayrık otları gibi vatanın her tarafını istila eden müstebid bir oluşum olarak tanımlayan İslahat, fırkayı aynı zamanda “veled-i na meşru suretinde zuhur” eden bir örgütlenme olarak görmekte ve “ahar milletleri ihya ve i’la eden bu tarz-ı idare bizi ifna etti” gibi ifadelerle suçlamaktaydı. Müsavat’a göre Teceddüt Fırkası İttihat ve Terakki’nin “Yalnız namunun tebdil edilmesinden başka” bir şey değildi.⁴⁵ Müsavat sadece İttihat ve Terakki’nin Teceddüt adı altında tebdilini eleştirmiyor İttihat ve Terakki’nin yeniden canlanmasından duyduğu tepkiyi sert cümlelerle ortaya koyuyordu. Teceddüt Fırkası’nı süreç içerisinde normal koşullarda kurulan bir siyasi örgütlenme olarak görmediklerini ve millete feci ve elim günler geçirtmiş olan İttihat ve Terakki’nin yeni bir “dolabı” olduğunu vurgulayan Müsavat analizlerine şu cümlelerle devam ediyordu: “Lakin Teceddüt Fırkası hiç de böyle bir fırka değildir... Teceddüt Fırkası’nın heyet-i merkeziye azalarından İttihat ve Terakki’ye ait ve ona bezl-i vücud edercesine çalışmış şahsiyetlerden ibarettir... Millete mazisi pek feci ve elim olan İttihat ve Terakki’nin yeni bir dolabıdır. (Sonuç olarak) İttihat ve Terakki’nin o her hatvesi bizi felaketlere sürükleyen ruhunun canlanması demektir.”⁴⁶ İttihat ve Terakki’yi “Memleketin kanını emen soyguncu çetesi”⁴⁷ olarak tanımlayan İslahat’ın yanı sıra Hukuk-u Beşer İttihatçıları “Memleketi kan ve sefalet içinde bırakan ve adi hırsızlar gibi mühim bir serveti yüklenerek” bilinmeyen bir yere giden memleket düşmanlarına benzetmekteydi.⁴⁸ İzmir basınında İttihatçı karşıtlığı ve düşmanlığı öyle boyutlara varmıştı ki, her gün gazetelerde şu türden cümlelere rastlamak olasıydı: “... Kalpgâh-ı İslamda bomba patlatanlar onlardır. Ey millet aldanmayınız. Enverleri, Talatları, Cemalleri, Bahattin Şakir, Nazım hasılı birçok canileri himaye eden sefillere kanmayınız. Vatani yeni bir uçuruma sürüklemek için İttihat ve Terakki’yi diriltmeye çalışanlara kapılmayınız.”⁴⁹ Kuşkusuz İttihatçıları ve ardından kurulan Teceddütçüleri “insan suretine girmiş umacılar ve musibet dellalları”⁵⁰ tanımlayan bu saldırgan ve mütecaviz söylemler, Teceddüt Fırkası’nın kurulduğu dönemde İzmir basınında beliren sosyo-psikolojik durumu net bir şekilde ortaya koymaktaydı.

İzmir basınında Teceddüt Fırkası’na yönelik olarak oluşturulan olumsuz havaya rağmen fırkanın yöneticileri faaliyetlerini sürdürmeye devam ediyorlardı. Öyle anlaşılıyor ki Teceddüt Fırkası’na yönelik itirazlar sadece basından gelmiyor şehirdeki mülki idare de fırkayı İttihat ve Terakki ile bağlantılı addederek fırka ile ilişkileri sınırlı tutuyordu. Nitekim Mahmut Celal Bayar anılarında bu durumu “Bir gün ziyaretime emekli kurmay Albay Prizrenli

45 “Teceddüt Fırkası’nın İzmir Heyet-i Merkeziyesi”, *Müsavat*, 13 Kanun-ı Sani, 1334.

46 “İttihat ve Terakki Canlanıyor mu?”, *Müsavat*, 14 Kasım 1335.

47 “İzmir Tedkik-i Seyyiat Komisyonu Münasebetiyle”, *İslahat*, 22 Kanun-ı Sani, 1335.

48 “İttihatçı Gazeteler Elan İntişar Ediyor”, *Hukuk-u Beşer*, 11 Kanun-ı evvel 1334.

49 *Sulh ve Selamet*, 23 Kanun-ı Sani 1335.

50 Mahmut Tahirülmevlevi, “Zorla Sürtünüyorlar”, *İslahat*, 28 Kanun-ı Sani 1335.

Selahattin Bey geldi. Kulüp kapısı üzerindeki levha dikkatini çekmiş. Teceddüt Fırkası kelimelerinin altından 'İttihat ve Terakki' ismi seçiliyormuş. Bu hali tuhaf bulduğunu anlattı. "Tesadüf öyle olmuş." dedim. – Düzeltmeyecek misiniz? Sorusuna karşı gülerek –Zamanın tesiri ile altta kalanlar bir gün yine zamanın tesiri ile üste çıkabilir. Hayat böyledir. Bekleyelim cevabını verdim... Birkaç gün sonra (Vali) Nurettin Paşa ile konuşurken bana: -İttihat ve Terakki tekrar üste çıkacakmış öyle mi? dedi. Bu soru nereden ve ne için geldiğini anlamakta gecikmedim. Nurettin Paşa şahsıma karşı iyi davrandı. Fakat bu sözü, vali olarak esas düşüncesini anlatmış oluyordu. Selahattin Bey'le aramda geçen bu kelime oyunu bize çoğa mal olmak istidadını göstermişti⁵¹ cümleleriyle sarıh bir şekilde ortaya koymaktan çekinmiyordu.

Bu noktada Teceddüt Fırkası'nın çok kısa süren siyasal yaşamına karşın İzmir ölçeğindeki başka bazı etkilerinden bahsederek konuyu sürdürmek gerekirse İzmir belediye seçimlerinde oynadığı önemli rol üzerinde durulabilir. Görüldüğü kadarıyla Teceddüt Fırkası İzmir belediye seçimlerinin Müslüman Türkler lehine sonuçlanması için kayda değer bir çaba göstermiştir. İttihat ve Terakki karşıtı basının muhalefetine rağmen şehir içindeki Müslüman adaylar seçime Teceddüt Fırkası'nın ortak listesinden katılmışlardı. Bu durumun tek nedeni ise şehrin işgal edileceği tehlikesine karşı ortak bir mukavemet oluşturmaktı. Şehir içindeki gayr-ı müslim cemaatlara ve özellikle Rumlara karşı psikolojik bir üstünlük sağlama düşüncesi, yerel seçimlerde bu işbirliğini yaratan saiklerin başında geliyordu. Özellikle Rumlar, belediye seçimlerinde üstünlük sağlayarak şehrin işgal projesinde bir toplumsal ve demografik dayanak elde etmek istiyorlardı. Seçimde Rum namzetler üstünlük sağarlarsa İzmir ve civarının işgaliyle ilgili olarak uluslararası alanda bir meşruiyet algısı yaratılabilirdi. İşte bu tehlikeyi gören Teceddüt Fırkası seçime ayrı ayrı listeler halinde değil ortak bir liste ile gidilmesi konusundaki duyarlılığını ifade etmekten çekinmiyordu. Mahmut Celal Bey anılarında İzmir Belediye seçimlerinin kentte oluşan olumsuz siyasi havayı bir nebze olsun dağıttığını ve seçimlerin birlik düşüncesi içinde geçeceğinin işaretini verdiğini "Henüz İttihat ve Terakki'nin mahalle teşkilatı yerli yerinde idi. Muhtarların çoğu partimizdendi. Kendileriyle münasebetimiz devam ediyordu. Bu seçim elemanları İzmir'in Türk olduğunu resmen göstermek gibi milli bir gaye ile harekete geçince muvaffak olmamız kesindi. Nitekim öyle oldu. Her gün kulüp bildik, bilmedik seçmenlerle dolup boşalıyordu. Talimat almak ve kime rey verileceğini, öğrenmek için geliyorlardı. Seviniyordum, köşe bucakta kalmış kendi halinde sayılan vatandaşlar bile Türklüğün üstünlüğünü göstermek için gayrete gelmişlerdi"⁵² şeklindeki sözleriyle dile getiriyordu.

Durum genel olarak tartışıldığında bugün görünen o ki nihayet bir ara çözüm bulunarak 25 Ocak 1919'da yapılan seçime Sulh ve Selamet Fırkası ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası namzetleri de Teceddüt Fırkası ortak listesinden katılmışlardı. 1470 oyun kullanıldığı seçimde Teceddüt Fırkası'nın karma

51 Celal Bayar, *a.g.e.*, Cilt: 5, s. 83.

52 Celal Bayar, *a.g.e.*, Cilt: 5, s. 139.

listesinden İzmir Belediye Meclisi'ne seçilenler ise şunlardı: Osmanzade Hacı Hasan Paşa, Kapanizade Tahir Bey, Uşakizade Muammer Bey, Tevfik Paşa, eski mektupçu Kamil Bey ve Emirlerzade Refik Bey. Vali Nurettin Paşa'nın seçim sonuçlarını 28 Şubat'ta onaylamasından sonra ise 1337 oyla en fazla oyu alan Osmanzade Hacı Hasan Paşa Belediye Başkanı olmuştur.⁵³

Teceddüt Fırkası'nın İzmir'de sergilediği önemli faaliyetlerinden bir diğeri ise şehirde kurulan İzmir Müdafaa-yı Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'ne⁵⁴ verdiği örtülü destektir. Nitekim bu desteği İzmir Müdafaa-yı Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin kurucularından Nail Morali anılarında şu sözlerle aktarmaktadır: "... İzmir Müdafaa-yı Hukuk çalışmalarında İttihad ve Terakki teşkilatından son derece yararlandığımızı kaydetmek bir vazifedir. İzmir'de o zaman Teceddüt Fırkası'nı yürüten İttihat ve Terakki eski katib-i mesulü Mahmut Celaleddin (Sayın Celal Bayar) Bey'in bizi desteklemesinden ve bunu gizliden gizliye idaresinden duyduğumuz takdir ve şükranı asla unutmamaktayız. Mahmut Celaleddin Bey'le temasımızı müşterek dostumuz ebe doktoru Hacı Hasanzade Ethem Bey üzerine almış ve bu vazifeyi sonuna kadar ehliyet ve muvaffakiyetle yürütmüştür. Şöyle ki hiçbir yerde Celal Bey'le karşılaştığımızı hatırlamıyorum."⁵⁵ Bununla birlikte İzmir Müdafaa-yı Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin kuruluşu esnasında bu yapılanma üzerindeki kendi katkılarını anılarında Teceddüt Fırkası'nın bir diğer önemli üyesi Süleyman Ferit (Eczacıbaşı) Bey ve Doktor Hacı Hasanzade Ethem Bey ile olan diyalogu üzerinden aktaran Celal Bey bu duruma şu sözleriyle açıklık getirir: "... Ferit Eczacıbaşı, Dr. Hacı Hasanzade Ethem Bey'i kulübe getirdi, benimle hususi görüşmek istediğini söyledi. Doktorun muhalifolmasına rağmen, memleket işlerinde samimiyetimizi teslim edecek kadar temiz bir zat olduğunu bildiğim için düşüncelerimi aktardım. Aramızda memleketin genel durumu üzerine umumi bir konuşma oldu. Rumların sürekli nümayişlerinin yanında Yunanlılarla beraber çalışmalarına karşı bizim de elimizden geleni yapmamız, memleketi kaplayan büyük tehlike önünde memleket çocuklarının hep beraber çalışmalarını sağlamamız lazım geleceği esasında birleştik. Bunun üzerine Doktor Ethem Bey, bizden yardım ve müzaharet vaadi alırsa İzmirli birkaç arkadaşı ile bir cemiyet kurup hemen işe başlayacaklarını söyledi. Doktora ve onun vasıtasıyla arkadaşlarına en büyük teminatı verdim. Memleket emrinde kendileriyle beraber olduğumu anlattım. Bu suretle Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulması için ilk işe başlayanlar Ethem Bey'le beraber Moralizade Halit ve kardeşi Nail, Menemenlizade Muvaffak, Emekli Binbaşı

53 Fevzi Çakmak, *İzmir'in Siyasi Hayatında Seçimler (1908-1945)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2017, ss. 73-74; Erkan Serçe, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de Belediye*, Dokuz Eylül Yay., İzmir, 1998, s. 160; Engin Berber, *a.g.e.*, s. 128; Zeki Arıkan, *a.g.e.*, ss. 50-53; Celal Bayar anılarında bu durumu "İzmir'in Türk birliği namına ilan ettiğim karma liste kazandı" sözleriyle aktarmaktadır. Bkz., Celal Bayar, *a.g.e.*, Cilt: 5, s. 139.

54 İzmir Müdafaa-yı Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti ile ilgili olarak bkz., İzzet Öztoprak, *İzmir Müdafaa-yı Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2014; Zeki Arıkan, "İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin İç Tüzüğü", *Tarık Zafer Tunaya Anısına Yadigar-ı Meşrutiyet*, (Yay. Haz. Mehmet Ö. Alkan), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2010, ss. 117-132; Mesut Çapa, "İzmir Müdafaa-yı Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti (Aralık 1918-Mart 1920)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı: 21, ss. 553-554.

55 Nail Morali, *Mütarekede İzmir*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı Yay., İzmir, 2002, s. 165.

Hüseyin Lütfü, İtibar-ı Milli Bankası İkinci Müdürü Naci, Emekli Kurmay Subay Abdurrahman Sami, Eski Maliye Müfettişlerinden Arif Beylerdi."⁵⁶ Hiç şüphesiz bu örgütsel hareketlilik Mahmut Celal Bey'in kişiliğinde somutlaşan örgütçü-teşkilatçı özelliğinin de bir sonucuydu. Mahmut Celal Bey'in İttihat ve Terakki İzmir Kâtib-i Mesullüğü'nden bu yana şehir içinde yaratmış olduğu olumlu etki ve karizmatik hava mütareke koşullarında kendisinin öne çıkmasına neden olmuştu. Bununla birlikte Celal Bey, anılarında İzmir ve çevresindeki milli mukavemeti örgütlerken yaşadığı sıkıntıları ise "... Zamanın şartları o kadar ağır, o kadar ezici ve eskisine nispetle değişmişti ki bütün gayretlerimizin bu noktaya, kurutuluş hareketine bağlamamız gerekirdi. Nitekim İzmir'den ilçelerden büyük tehlikeyi gören bazı vatanseverler silahları ile hizmet için bana başvuruyorlardı. Bunları o sırada elde tutmakla beraber vaktimi Halka Doğru Dergisi'nde çalışmakla geçiriyordum"⁵⁷ şeklindeki çarpıcı sözleriyle dile getiriyordu.

Anılan dönemde Teceddüt Fırkası özelinde milli mukavemete verilen destekler bu şekilde gerçekleşirken işgal öncesi İzmir'de durum giderek zorlaşıyordu. İttihatçıların sivil toplum adına en büyük destekçileri olan Donanma Cemiyet ve Milli Müdafaa Cemiyeti Şubat 1919'da hükümet kararıyla kapatılmış, Milli Kütüphane'ye ise el konulmuştu. Teceddüt Fırkası'nın İzmir Kâtib-i Mesulü Celal Bayar ise savaş suçlarına ve Ermeni Tehcir'ine adı karıştığı düşünülen bütün İttihatçılarda olduğu gibi kovuşturmayla uğramış ve bu koşullarda O'nun şehirde faaliyet göstermesinin bir olanağı kalmamıştı. Hükümetin 5 Mayıs 1919 tarihli fırkayı kapatma kararından çok önce kendisinin tutuklanacağını haber almasıyla 18 Mart 1919 gecesi İzmir'i terk etmişti.⁵⁸

Sonuç

Sonuç olarak Teceddüt Fırkası Mondros Mütarekenamesi koşullarında kurulmuş bir siyasal örgüt olarak Milli Mücadele ile İstanbul'daki İttihatçıların bağlantısını sağlayan önemli bir teşkilat olarak göze çarpar. Nitekim Teceddüt Fırkası'nın kurucularının hemen tamamı 19 Mayıs 1919'da başlayan Milli Mücadele'ye müdafaa-yı hukuk cemiyetleri üzerinden bağlanmışlar ve özellikle İzmir gibi yerlerde şehrin işgaline karşı milli mukavemeti örgütleyecek çalışmalar içinde bulunmuşlardır. Bütün bunlarla birlikte Teceddüt Fırkası İttihat ve Terakki'nin bir devamı olmaktan çok mütareke koşullarının yarattığı ortam içinde doğan ve içinden çıktığı İttihatçı yapıya karşı da muhalefeti içselleştiren bir siyasal teşekkül olarak dikkat çeker.

56 Yaşar Aksoy, *Bir Kent, Bir İnsan İzmir'in Son Yüzyılı*, S. Ferit Eczacıbaşı'nın Yaşamı ve Anıları, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yay., İzmir, 1995, s. 150.

57 Celal Bayar, *a.g.e.*, Cilt: 5, s. 84.

58 Celal Bayar, *age.*, Cilt:6, ss. 2-3.

KAYNAKÇA

I. Arşivler

T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

DH.ŞFR, No:96.172 , 13 Şubat 1335.

DH.ŞFR., No: 615-40, 13 Şubat 1335.

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.), No: 215-99.

II. Süreli Yayınlar

"Bundan Sonra", *Anadolu*, 6 Teşrin-i Sani 1334.

"Şerait-i Mütareke Karşısında", *Anadolu*, 1 Teşrin-i Sani 1334.

"İttihatçı Gazeteler Elan İntişar Ediyor", *Hukuk-u Beşer*, 11 Kanun-ı evvel 1334.

"İzmir Tedkik-i Seyyat Komisyonu Münasebetiyle", *Islahat*, 22 Kanun-u Sani, 1335.

Mahmut Tahirülmevlevi, "Zorla Sürtünüyorlar", *Islahat*, 28 Kanun-u Sani 1335.

"Harb Bitti", *Köylü*, 2 Teşrin-i Sani 1334.

Müsavat, 13 Kanun-ı Sani, 1335.

"Tasfiye'de Sür'at Lazım", *Müsavat*, 5 Kanun-ı Evvel 1334.

"İttihat ve Terakki Nedir?", *Müsavat*, 4 Kanun'ı Sani, 1335.

"Geç Kalmış Bir Tedbir-i Saib ve Emval-i Cemiyet", *Müsavat*, 13 Kanun-ı Sani, 1334.

"Teceddüt Fırkası'nın İzmir Heyet-i Merkeziyesi", *Müsavat*, 13 Kanun-ı Sani, 1334.

"İttihat ve Terakki Canlanıyor mu?" *Müsavat*, 14 Kasım 1335.

Sulh ve Selamet, 23 Kanun-ı Sani 1335.

Teceddüt Mecmuası, İstanbul, 9 Kanun-ı Evvel 1334

Zaman, 6 Teşrin-i Sani 1334

III. Kitaplar

- AHMAD, Feroz, *İttihatçılıktan Kemalizme*, Kaynak Yay., İstanbul, 1996.
- AKAL, Emel, *Milli Mücadele'nin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki Ve Bolşevizm*, İletişim Yay., İstanbul, 2013.
- AKSOY, Yaşar, *Bir Kent, Bir İnsan İzmir'in Son Yüzyılı, S. Ferit Eczacıbaşı'nın Yaşamı Ve Anıları*, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yay., İzmir, 1995.
- ARIKAN, Zeki, *İzmir Basını'ndan Seçmeler*, Cilt: 1-2, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı Yay., İzmir, 2001.
- ARIKAN, Zeki, *Mütareke Ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918-8 Eylül 1922)*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay., Ankara, 1989.
- ARIKAN, Zeki, *Tarihimiz Ve Cumhuriyet, Muhittin Birgen (1885-1991)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1997.
- AKŞİN, Sina, *İstanbul Hükümetleri Ve Milli Mücadele*, Cilt:1, Kültür Yay., İstanbul, 1998.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Söylev Ve Demeçler*, Cilt:3, TTK. Yay., Ankara, 1981.
- BAYAR, Celal, *Ben De Yazdım*, Cilt: 1-8; Sabah Kitapları Yay., İstanbul, 1997.
- BERBER, Engin, *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922 Mütareke Ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı*, Ayraç Yay., Ankara, 1997.
- BİRİNCİ, Ali, *Hürriyet Ve İtilaf Fırkası II. Meşrutiyet Döneminde İttihat Ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*, Dergah Yay., İstanbul, 1990.
- ÇAKMAK, Fevzi, *İzmir'in Siyasi Hayatında Seçimler (1908-1945)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2017.
- ÇAĞIN, Sabahattin, *Tokadizade Şekip*, Akademi Kitapevi Yay., İzmir, 1998.
- ÇARIKLI, Turgut, *Babam Hacim Muhittin Çarıklı Bir Kuva-Yı Milliyecinin Yaşam Öyküsü*, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2005.
- EYİCİL, Ahmet, *Doktor Nazım İttihat Ve Terakki Liderlerinden (1872-1926)*, Ankara, 2004.
- GÖKÇEK, Fazıl, *İzmirli Gazeteci Yazar Bıçakçızade İsmail Hakkı*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı Yay., İzmir, 2017.
- Hukuk-ı Beşer*, (Yay. Haz. Oktay Gökdemir), İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı Yay., İzmir, 2011.
- HUYUGÜZEL, Ömer Faruk, *İzmir Fikir Ve Sanat Adamları (1850-1950)*, Kültür Bakanlığı Yay., 2000.

- ILIKAN, Selma Ilıkan ve Ilıkan, Faruk, *Ankara İstiklal Mahkemesi, Ankara İstiklal Mahkemesi'nde Cereyan Eden Suikast ve Taklib-i Hükümet Davasına Ait Resmi Zabıtlar*, Simurg Yayınevi Yay., İstanbul, 2005.
- KERİMOĞLU, Taner Hasan, *İttihat-Terakki ve Rumlar (1908-1914)*, Libra Kitapçılık ve Yay., İstanbul, 2009.
- KAYGUSUZ, Bezmi Nusret, *Bir Roman Gibi, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı Yay.*, İzmir, 2001.
- KENDİRCİ, Hasan, *Meclis-i Mebusan'dan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Kopuş ve Süreklilikler*, Kitap Yayınevi Yay., İstanbul, 2004.
- KOCABAŞOĞLU, Uygur ve Akan, Aysun, *Mütareke ve Milli Mücadele Basını Direniş ile Teslimiyetin Sözcüleri ve "Mahşer" in 100 Atlısı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2019.
- KOCAOĞLU, Bünyamin, *Mütareke'de İttihatçılık İttihat ve Terakki Fırkası'nın Dağılması*, Temel Yay, İstanbul, 2006.
- KOLOĞLU, Orhan, *Aydınlarımızın Bunalım Yılı, Zafer-i Nihaiden Tam Teslimiyete*, Boyut Yay., İstanbul, 2000.
- Moralı, Nail, *Mütarekede İzmir*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı Yay., İzmir, 2002.
- OKYAR, Fethi, *Üç Devirde Bir Adam*, Tercüman Yay., İstanbul, 1980.
- ÖZTOPRAK, İzzet, *İzmir Müdafaa-yı Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2014.
- SERÇE, Erkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de Belediye*, Dokuz Eylül Yay., İzmir, 1998.
- SEVİNÇLİ, Efdal, *İzmir Basın Tarihi, Gazeteler, Dergileri*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı Yay., İzmir, 2019.
- SARIHAN, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü I*, Öğretmen Dünyası Yay., Ankara, 1982.
- SOMAR, Ziya, *Bir Adamın ve Bir Şehrin Tarihi: Tevfik Nevzad İzmir'in İlk Fikir ve Hürriyet Kurbanı*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı Yay., İzmir, 2001.
- SOMAR, Ziya, *Yakın Çağların Fikir ve Edebiyat Tarihimizde İzmir*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı Yay., İzmir, 2001.
- SÜRGEVİL, Sabri, *II. Meşrutiyet Döneminde İzmir*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı Yay., İzmir, 2009.

- ŞAKİR, Ziya, *İttihat ve Terakki III. Nasıl Öldü?*, Akıl Fikir Yay., İstanbul, 2018.
- Teceddüt Fırkası Programı*, Dersaadet Ahmediye Matbaacılık Şirketi, İstanbul, 1334.
- TEKELİ, İlhan ve İlkin, Selim, *Cumhuriyet'in Harcı Köktenci Modernitenin Doğuşu*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2010.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938) Mütareke, Cumhuriyet ve Atatürk*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2003.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt:I-III, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul, 1989.
- UŞAKLIGİL, Halit Ziya, *Kırk Yıl*, İstanbul, 1969.
- ZÜRCHER, Erik Jan, *Milli Mücadele'de İttihatçılık*, İletişim Yay., İstanbul, 2013, s. 111.

IV. Makaleler

- ARIKAN, Zeki, "İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin İç Tüzüğü", *Tarık Zafer Tunaya Anısına Yadigar-ı Meşrutiyet*, (Yay. Haz. Mehmet Ö. Alkan), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2010, ss. 117-132.
- ÇAPA, Mesut, "İzmir Müdafaa-yı Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti (Aralık 1918-Mart 1920)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı: 21, ss. 553-566.
- DEMİRBAŞ, Osman, "Liderlerinin Yurt Dışına Kaçması Üzerine İttihat ve Terakki İçinde Meydana Tepkiler", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Sayı:1, 2013, ss. 131-145.
- MEHMETEFENDİOĞLU, Ahmet, "İttihat ve Terakki Kongreleri (1908-1918)", *Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet*, (Yay. Haz. Halil Akkurt, Akif Pamuk), Yeni İnsan Yay., İstanbul, 2008, ss. 105-133.
- ELÖVE, Mustafa Emil, "II. Meşrutiyet Devrinin Siyasi Hayatına Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 9, Sayı:1-2, Ankara, 1952, ss. 183-235.
- KAYA, Erol, "İttihat ve Terakki Liderlerinin Yurt Dışına Kaçışları ve Bunun İstanbul Basınındaki Yankıları", *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt:10, Sayı:1, Erzincan, 2008, ss. 181-201.
- MÜEZZİNOĞLU, Ersin, "Milli Mücadele Döneminde İttihatçılar Üzerine Bir Değerlendirme", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt:5, Sayı:8, 2016, ss. 2913-2933.

SÜRGEVİL, Sabri, "İttihat ve Terakki'den Milli Mücadele'ye", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı:2, İzmir, 1992, ss. 329-338.

TURAN, Murat, "İttihat ve Terakki Fırkası'ndan Halk Fırkası'na Siyasi Örgütlenme Deneyimleri", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl:7, Sayı: XVIII, ss. 595-625.

V. Tezler

AYDIN, Nermin Zahide, *İttihat ve Terakki Cemiyeti Üyelerinden İsmail Canbulat (1880-1926)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kahramanmaraş, 2014.

BİRLİK, Gültekin Kamil, *Milli Mücadele'den Cumhurbaşkanlığına Kadar Celal Bayar (1919-1950)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2011.

BAKKAL, Cevat, *Teceddüt Fırkası (5 Kasım 1918-5 Mayıs 1919)*, Atatürk İlkeleri İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1988.

MEHMETEFENDİOĞLU, Ahmet, *Rahmi Arslan Yaşamı ve İzmir Valiliği*, DEÜ, Atatürk İlkeleri İnkılap Tarihi Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1990.

MÜEZZİNOĞLU, Ersin, *Bir İttihatçı Eğitimci Ahmet Şükrü Bey*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kayseri, 2012.

VI. Ansiklopediler

İzmir Kent Ansiklopedisi Biyografi, (Yay. Haz. Melih Tinal, Bahar Arslan), Cilt: 1-2, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı Yay., İzmir, 2018.